

WEBER

Weber

Rudi Laermans en Dick Houtman

Boom

© Rudi Laermans en Dick Houtman, Leuven, 2017
© Boom uitgevers Amsterdam, 2017

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (Postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912. Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Verzorging omslag: Bas Smidt
Verzorging binnenwerk: Peter Tychon
Afbeelding omslag: © Hollandse Hoogte/Oote Boe

ISBN 978 94 610 5018 2 | NUR 730, 756

www.boomfilosofie.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Inhoud

Inleiding	7
1. Een bewogen leven, een veelzijdig oeuvre	13
1.1. Inleiding	13
1.2. Vorming en eerste professionele stappen	14
1.3. 'Wetenschap als beroep' en persoonlijke crisis	16
1.4. Wending in de richting van de sociologie en latere studies	18
1.5. Webers stijl en invloeden	21
1.5.1. <i>Webers schriftuur</i>	21
1.5.2. <i>Neokantianisme: de invloed van Dilthey, Windelband en Rickert</i>	23
1.6. Coda: tussen nietzscheanisme en liberalisme	26
2. De protestantismestudie als kroongetuige	29
2.1. Inleiding	29
2.2. De hoofdlijnen van Webers protestantismestudie	31
2.3. Webers sociologie: vier basiskarakteristieken	36
2.3.1. <i>Vergelijkend-historische sociologie</i>	36
2.3.2. <i>Rationalisering als thematisch leidmotief</i>	37
2.3.3. <i>Begrijpende sociologie</i>	40
2.3.4. <i>De methode van het ideaaltype</i>	42
2.4. Weber in vergelijking met Marx en Durkheim	44
2.4.1. <i>Weber en Marx: 'idealisme' versus 'materialisme'?</i>	44
2.4.2. <i>Weber en Durkheim: 'individualisme' versus 'holisme'?</i>	47
2.5. Terugblik: de eigenheid van Webers sociologie	52
3. Webers diagnose van de moderne maatschappij	55
3.1. Inleiding	55
3.2. Webers handelingstypologie	57
3.3. Moderniteit = meer doelrationaliteit	60
3.4. De modern-pluralistische cultuur	64

3.4.1. <i>Waarderen als individuele keuze en persoonlijke plicht</i>	64
3.4.2. <i>Gescheiden waardesferen</i>	66
3.5. Macht, gezag en sociale ongelijkheid	68
3.6. De bureaucratische organisatie	73
3.7. Staat, politiek handelen en leiderschapsdemocratie	77
4. De onttovering van de wereld. Cultuur, religie en wetenschap	83
4.1. Inleiding	83
4.2. Religieuze wortels	84
4.3. Wetenschap, zin en onttovering	88
4.3.1. <i>Waarden en wetenschap</i>	88
4.3.2. <i>Contra het positivisme: Webers wetenschapsleer en de postmoderne wending</i>	91
4.3.3. <i>Religie en wetenschap</i>	92
4.4. Webers sociologie van religie	94
4.4.1. <i>Magiërs, priesters en profeten</i>	94
4.4.2. <i>Typen religie en religieuze heilswegen</i>	98
4.5. Uitleiding: cultureel onbehagen, of de tragiek van de moderniteit	102
5. Webers veelzijdige erfenis	105
5.1. Inleiding	105
5.2. Grondlijnen in de sociologische Weber-receptie	106
5.3. Webers maatschappijdiagnose ter discussie	109
5.3.1. <i>De 'Weber-these'</i>	109
5.3.2. <i>Van productie en ascese naar consumptie en hedonisme</i>	111
5.4. Culturele verandering sinds de jaren zestig	115
5.4.1. <i>Een nieuwe geest van het kapitalisme?</i>	115
5.4.2. <i>Een bredere romantische wending</i>	117
5.5. Doelrationalisering en machtsuitoefening in de moderniteit	120
5.5.1. <i>De Kritische Theorie</i>	120
5.5.2. <i>Rationalisering, expertkennis en 'rekencentra'</i>	125
5.6. Maatschappelijke differentiatie en cultureel pluralisme	129
5.7. Uitleiding: de onvermijdelijke Weber ...	132
Bibliografie	135

Inleiding

Over de stelling dat Max Weber tot de grondleggers van de sociale wetenschappen behoort, bestaat geen discussie. Zijn werk bezit een blijvende betekenis voor de sociologie, de politicologie en de antropologie, en breder, voor alle disciplines die zich met het fenomeen ‘cultuur’ inlaten. Deze ruime invloed zegt al meteen iets over het veelomvattende karakter van Webers oeuvre, dat dwars op de moderne trend van wetenschappelijke specialisatie staat. Weber onderkende die ontwikkeling zelf al en stond er principieel positief tegenover, maar zijn door de tijd heen verschuivende interesses en brede eruditie maken van hem toch veeleer een ‘transdisciplinaire’ sociale wetenschapper *avant la lettre*. Zijn werk leent zich dan ook niet tot een afgerond, synoptisch beeld: daarvoor is het te veelzijdig en ook te zeer doortrokken van ambivalenties. Zo pleitte Weber voor een waarderingsvrije houding bij de studie van samenleving of cultuur, maar hij hield zich lang niet altijd aan dit maxime: zijn werk is doorschoten van meer dan eens forse normatieve uitspraken. En hoewel Weber te boek staat als pleitbezorger van een individuerichte sociologie die dient te focussen op de subjectieve zin of de persoonlijke beweegredenen bij sociaal handelen, bevat zijn werk legio uitspraken waarin hij de druk onderstreept van vooraf gegeven sociale structuren of de doorwerking van collectieve betekenisaders.

Afgaande op de vertalingen van geschriften van Weber vertoont de belangstelling voor zijn werk in het Nederlandse taalgebied ups en downs. In 1970 verscheen een vertaling van Webers beroemde rede over het beroep en, in lijn met de dubbele betekenis van het Duitse *Beruf*, de roeping van de wetenschapper (Weber 1970). Twee jaar later volgde de vertaling van een aantal fragmenten uit *Wirtschaft und Gesellschaft*, Webers onvoltooide magnum opus, rond de thema’s gezag en bureaucratie (Weber 1972). Weer drie jaar later werden enkele methodologische opstellen en het be-

langrijke openingshoofdstuk van *Wirtschaft und Gesellschaft*, over de basiscategorieën van de sociologie, in het Nederlands toegankelijk (Weber 1975). Vervolgens heerste er lange tijd stilte. Het was wachten tot 1987 vooraleer er met de twee fragmenten uit *Wirtschaft und Gesellschaft* over klassen, standen en partijen een nieuwe bijdrage tot de Nederlandse Weber-vertaalkunde verscheen (Weber 1987). In 1999 verscheen nog een Nederlandse uitgave van die andere bekende lezing van Weber, over politiek als beroep en roeping.

Recent was er opnieuw een bescheiden hausse. In 2012 werd Webers wellicht bekendste studie, over het verband tussen protestantisme en kapitalisme, in het Nederlands vertaald; in datzelfde jaar verscheen tevens een nieuwe vertaling, in één band, van Webers opstellen over wetenschap respectievelijk politiek als beroep en roeping (Weber 2012a en 2012b).

In dit boek willen wij de recente (her)vertalingen van een paar van Webers kerngeschriften enkele jaren na hun verschijning van een algemener kader voorzien via een presentatie van 's mans voornaamste inzichten. Ondanks de thematische verscheidenheid van Webers werk valt daarin immers wel degelijk een aantal krachtlijnen te onderkennen, die de handvatten aanreiken voor de vier hoofdstukken die volgen op het openingshoofdstuk.

Als opmaat schetsen we in 'Een bewogen leven, een veelzijdig oeuvre' eerst bondig Webers levensloop en de genese van zijn oeuvre. Dat laatste ontstond uiteraard niet in een intellectueel luchtledige ruimte. In het bijzonder de Duitse historisch-economische school, het neokantianisme en een nietzscheaans gepointeerd, naar individueel heroïsme neigend liberalisme gaven mede vorm aan Webers project van een *verstehende*, op de individuele betekenisgeving gerichte sociologie. Tevens inspireerde dat liberalisme, samen met een uitgesproken nationalisme, in sterke mate de politieke stellingen die Weber met grote regelmaat en invloed in het toenmalige publieke debat betrok.

Het tweede hoofdstuk, 'De protestantismestudie als kroongebruik', opent met een schets van de hoofdlijnen van Webers beroemde studie over de relatie tussen 'de protestantse ethiek' en 'de geest van het kapitalisme'. In het licht van Webers totale oeuvre bezit dit onderzoek om meerdere redenen een exemplarische waarde. Zo illustreert het zijn levenslange belangstelling voor ratio-

naliseringsprocessen, waarbij het zowel om een rationalisering-als-systematisering (bijvoorbeeld van religieuze denkbeelden of een moreel-godsdienstige levenswandel) als om een rationalisering-als-berekening (die laatste vindt Weber kenmerkend voor de moderniteit) gaat. *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus* illustreert tevens bijzonder treffend Webers opvatting dat de sociologie een cultuurwetenschap is die via de constructie van ideaaltypen de individuele betekenisgeving of persoonlijke handelingsmotieven bij sociaal handelen bestudeert.

In het derde hoofdstuk, 'Webers diagnose van de moderne maatschappij', diepen we de stelling uit dat een berekenend en planmatig, op efficiëntie gericht doelrationeel handelen in een toenemend aantal domeinen de toon is gaan zetten. Dat heeft bepaald indringende gevolgen. Doordat steeds doordachter en doelmatiger wordt gestreefd naar bijvoorbeeld winst (de economie), waarheid (de wetenschap) of zelfs lichamelijk genot (de erotische sfeer), gaan de betrokken maatschappelijke domeinen zich ook sterker van elkaar onderscheiden. Deze differentiatie creëert op haar beurt én een nieuw 'veelgodendom' ten gevolge van de structurele spanningen tussen de doeleinden die in de verschillende sferen vooropstaan, én een toenemende druk om zélf te kiezen welke 'god' men persoonlijk wil dienen. Méér rationalisering-als-berekening betekent tevens méér bureaucratisering, wat vooral in de politieke sfeer negatief uitpakt. De tendens dat het beambtendom de dienst gaat uitmaken, kan in Webers visie enkel een halt worden toegeroepen in een leiderschapsdemocratie waarin naar Amerikaans presidentieel model een sterk individu het ambtenarenapparaat inhoudelijk weet te bezielen.

Het kernwoord in de titel van het vierde hoofdstuk, 'De onttovering van de wereld', is Webers basisbeeld om het verlies van religieuze zingeving in de moderniteit aanschouwelijk te maken. De natuur lijkt niet langer op een tovertuin bevolkt met goddelijke of magische krachten, maar vormt een door causale wetten beheerst universum dat in principe wetenschappelijk kenbaar is. Dat zorgt voor een algemene zin crisis die de wetenschap niet kan helpen oplossen. De onttovering van de werkelijkheid heeft evenwel religieuze wortels en is dan ook een basisthema in Webers breed uitwaaierende godsdienstsociologie. Die bezit een sterk historisch-vergelijkend karakter, waarbij het Weber vooral te doen is om de constructie van inmiddels beproefde ideaaltypen als het

onderscheid tussen binnen- en buitenwereldse ascese of dat tussen magiërs, priesters en profeten. Belangrijk is dat Weber de culturele resultante van het in oorsprong religieuze proces van rationalisering of onttovering enkel heeft geanalyseerd als een blijvende vorm van zinverlies of cultureel onbehagen, zonder mogelijke remedie.

In het vijfde en laatste hoofdstuk staan we stil bij ‘Webers veelzijdige erfenis’ en de belangrijkste kritiek die mettertijd op zijn werk is geformuleerd. Door toedoen van Talcott Parsons veranderde Weber in een medegrondlegger van de sociologie, maar zijn invloed doet zich tot vandaag ook gelden in de politieke wetenschappen, de antropologie en de geschiedschrijving. Zowel zijn protestantismestudie als zijn tijdsdiagnose fungeerde door de hele twintigste eeuw heen als positieve én negatieve inspiratiebronnen voor anderen. Zo wijzen auteurs als Daniel Bell en Colin Campbell op een duidelijke romantische wending sinds de tegencultuur van de jaren zestig, die paradoxaal genoeg werd voortgestuwd door het door Weber als onomkeerbaar voorgestelde culturele onbehagen. Anderen, zoals Theodor Adorno en Max Horkheimer als vroege representanten van de Kritische Theorie, maar ook de notoire dwarsdenker Michel Foucault en de antropoloog Bruno Latour, thematiseren veeleer de manier waarop in de moderniteit doelrationeel handelen steeds meer verweven is geraakt met een door kennis of technische artefacten aangedreven handelen, terwijl Niklas Luhmann de idee van onderscheiden waardesferen heeft ontdaan van het persoonlijk gemotiveerde streven naar winst of macht, waarheid of genot. Al deze gedaanteverwisselingen van Webers oorspronkelijke inzichten zijn evenzovele eerbewijzen: geen denken mét Weber dat niet ook vanuit deze veelzijdige intellectuele inspiratiebron tot behoedzame nuanceringen, opvallende bijstellingen of regelrechte correcties komt.

Bij de weergave van Webers denkbepelden hebben we gestreefd naar bevattelijke, goed leesbare resumés en sluiten we meestal aan bij de standaardinterpretaties, al leggen we natuurlijk ook af en toe eigen accenten. Met dit boek willen we inderdaad in de eerste plaats een leemte vullen in de Nederlandstalige sociaalwetenschappelijke literatuur, want daarin is geen ietwat recente kennis-making met Webers oeuvre voorhanden. Het inleidende karakter van dit boek maakt ook dat we het systematiseren van Webers inzichten verkozen boven het stelselmatig uitspitten van eventuele

tegenstrijdigheden en het gedurig becommentariëren van citaten. We hebben in de tekst tevens de verwijzingen naar de omvangrijke secundaire literatuur beperkt tot de belangrijkste directe inspiratiebronnen bij het concipiëren en schrijven van de verschillende hoofdstukken.

Deze publicatie ontstond vanuit onze gedeelde interesse voor Webers oeuvre en de daarop voortbouwende sociologische traditie. Daarbij speelden, voorspelbaar, verschillende invalshoeken die samenhangen met ons beider meer specifieke interesses. Gevoed door zijn primaire belangstelling in de theoretische sociologie schreef Rudi Laermans de basisversies van de hoofdstukken 1, 2, 3 en 5. Dick Houtman nam als socioloog met een uitgesproken cultuur- en godsdienstsociologische interesse de eerste versie van het vierde hoofdstuk voor zijn rekening. Uiteraard lazen we vervolgens elkaars concepten, voorzagen ze van commentaar en correcties en vulden ze aan, soms pagina's lang.

We hopen dat we met deze bescheiden bijdrage tot de Weberkunde de interesse in het Nederlandse taalgebied voor de denkbeelden van Max Weber verder kunnen opkrikken. Weber is en blijft hors concours in de sociale wetenschappen door de meer dan eens adembenemende breedheid van zijn denken, de scherpzinnigheid waarmee hij analytisch loepzuivere begrippen aan disparaat materiaal weet te ontfutselen, en de blijvende actualiteit van zijn rijkgeschakeerde tijdsdiagnose. Hij heeft ons tevens de conceptuele en methodologische handvatten aangereikt voor het consequent beoefenen van de sociologie als een empirische cultuurwetenschap die zich committeert aan het axioma dat mensen altijd en overal zin of betekenis verlenen aan het eigen handelen, dat van anderen en de wereld in toto. Deze betekenisgeving vindt volgens Weber, die een getrouw lezer van Friedrich Nietzsche was, haar kwintessens in de act van het waarderen, het onderscheiden tussen goed en kwaad, mooi en lelijk ... Welaan dan: wij vinden Weber een nog altijd ongeëvenaarde sociale wetenschapper.

1. Een bewogen leven, een veelzijdig oeuvre

1. Inleiding

Bij een wetenschapper doet zijn of haar biografische achtergrond er vaak niet toe. In het geval van Max Weber ligt dat anders, omdat een dramatische breuk met zijn vader een directe invloed had op zijn academische loopbaan. Die veroorzaakte bij de jonge Weber een zodanig ingrijpende psychologische crisis dat hij zijn voorspoedige universitaire carrière moest afbreken. Gedurende zijn resterende levensjaren was Weber – hij overleed in 1920, amper 56 jaar oud – voornamelijk als *Privatgelehrte* actief, al bleef hij altijd nauwe banden met het universitaire milieu onderhouden. In deze proloog staan we kort stil bij de belangrijkste etappes in Webers biografie, maar we laten daarbij het werk prevaleren. We focussen hierna eerst op Webers intellectuele ontwikkeling en de genese van zijn oeuvre. Aansluitend laten we kort zien hoe Webers wetenschappelijke en politieke opvattingen zich verhouden tot de toenmalige intellectuele context, waarbij ook ‘de mens Weber’ in beeld blijft komen.

Hoewel Weber rechten studeerde en in dit vakgebied ook promoveerde, bleef toch vooral zijn economisch-historische vorming in zijn latere geschriften doorwerken. Zij inspireerde hem tot zijn eerste pleidooien voor een *verstehende* of begrijpende sociale wetenschap en was tevens richtinggevend voor zijn godsdienst-sociologische studies, waaronder zijn beroemde essay over de relatie tussen protestantisme en kapitalisme. Weber bestudeerde het christendom, de islam of het confucianisme inderdaad vanuit een specifiek gezichtspunt: welke houding nemen de grote wereldgodsdiensten aan tegenover economische fenomenen als geld verdienen en winst maken? Zijn economisch-historische oriëntatie maakte ook dat Weber zich pas op latere leeftijd nadrukkelijk als socioloog ging positioneren. Pas omstreeks 1910 begon hij zijn

persoonlijke interesses te associëren met het bredere project van een tegelijk individu- en cultuurgerichte sociologie die de uiteenlopende vormen van sociaal handelen als zinvol wil begrijpen en verklaren. Daarbij bleef sterk de invloed doorspelen van neokantianen als Heinrich Rickert en Wilhelm Windelband, die voortbouwden op het werk van Wilhelm Dilthey.

2. Vorming en eerste professionele stappen

Karl Emil Maximilian ('Max') Weber wordt in 1864 te Erfurt geboren uit het huwelijk dat Max Weber sr. (1836-1897) en Helene Fallenstein (1844-1919) een jaar eerder waren aangegaan. Na hem volgen nog zeven kinderen. Twee zussen sterven op jonge leeftijd, een direct na de geboorte en een tweede op vierjarige leeftijd; zijn jongere broer Alfred zal later eveneens academisch naam maken als econoom en cultuursocioloog. Max Weber sr. maakt voor spoedig carrière als ambtenaar en zetelt vervolgens voor de nationaal-liberale partij ook als afgevaardigde in de Pruisische landdag en de Rijksdag. Hij staat op goede voet met tal van prominente Duitse politici en wetenschappers, onder wie Wilhelm Dilthey en Theodor Mommsen, die geregeld in huize Weber over de vloer komen. Tussen de ouders van Max Weber komt het al snel tot een verwijdering. Zijn vader is een bon vivant die zijn politieke aspiraties voor laat gaan op het gezinsleven. Webers moeder daarentegen is streng-protestants, doet aan charitatief werk en onderhoudt een nauwe band met haar kinderen. In 1869 verhuist het gezin vanwege de carrière van Max Weber sr. naar de Berlijnse buitenwijk Charlottenburg, waar de jonge Weber leerling wordt op het Keizerin Augusta-gymnasium. Hoewel hij er uitstekende resultaten behaalt, kan hij moeilijk overweg met de strenge discipline en het voor hem trage tempo van het klassikale onderwijs. Om de verveling te bestrijden leest Weber tijdens zijn middelbareschoolopleiding in de lessen onder meer het verzameld werk van Goethe. Ook de Griekse en Romeinse klassieken hebben voor hem al snel geen geheimen meer; daarnaast bestudeert hij de geschriften van onder meer Kant, Spinoza en Machiavelli.

Na de voltooiing van zijn middelbare school in 1882 gaat Weber rechten studeren, eerst aan de universiteit van Heidelberg en vanaf eind 1884 in Berlijn. Tot aan zijn huwelijk in 1893 woont hij op-

nieuw bij zijn ouders in, wat hem tot een directe getuige maakt van de toenemende onenigheid tussen zijn ouders. Van meet af aan combineert Weber zijn rechtenstudie met een uitgesproken historische en economische belangstelling. Deze uiteenlopende interesses komen samen in zijn promotieonderzoek over de ontwikkeling en juridische regulering van de middeleeuwse handelsorganisaties. In 1889 promoveert hij magna cum laude aan de rechtenfaculteit van de universiteit van Berlijn; drie jaar later behaalt hij met een studie over de betekenis van de Romeinse landbouwgeschiedenis voor het publiek- en privaatrecht zijn *Habilitation* en verwerft hij zo ook universitaire onderwijsbevoegdheid. Ondertussen is Weber zich steeds sterker gaan interesseren voor actuele sociaal-politieke kwesties. Hij wordt lid van de Verein für Sozialpolitik, gedomineerd door vertegenwoordigers van de historisch-economische school en zogeheten *Kathedersozialisten* of hervormingsgezinde universiteitsprofessoren, en neemt deel aan de congressen van de links-liberale Evangelisch-Soziale Verein. In opdracht van deze genootschappen verricht Weber tussen 1890 en 1894 twee empirische studies over de situatie van de landarbeiders ten oosten van de Elbe, gebaseerd op enquêtes onder de grootgrondbezitters respectievelijk de plattelandsgeestelijkheid. Beide onderzoeken stimuleren Webers belangstelling voor economische vraagstukken en geven tevens al bepaald meer dan een glimp te zien van zowel de sociologische als de politieke posities die de oudere Weber zal innemen (zie Ringer 2004: 41-75 en Whimster 2007: 11-28).

De zogenoemde *Junkers*, leden van de Pruisische landadel, domineren naar het einde van de negentiende eeuw nog steeds volop de landbouw ten oosten van de Elbe. Door hun politieke gewicht weten ze hoge importtarieven voor graan en vee veilig te stellen en zo hun weinig efficiënte productiemethoden af te schermen van de mogelijke druk van buitenlandse concurrentie om hun bedrijven te moderniseren. Tegelijk kunnen ze de omvorming van de relatie met hun arbeiders in de richting van louter kapitalistische loonarbeid moeilijk tegenhouden (tot kort daarvoor werden de arbeiders veelal in natura betaald). Daarbij moeten ze hoe langer hoe meer een beroep doen op Poolse seizoenarbeiders, omdat de inheemse werkkrachten west- en stadwaarts trekken. Weber verbindt aan deze vaststellingen twee conclusies. De eerste houdt een voorschot in op zijn pleidooi voor een *verstehende* sociologie, die consequent de individuele motieven of betekenisgeving in het sociale hande-

len betreft bij de duiding van sociale fenomenen. Want hoewel hij in zijn volumineuze rapport voor de Verein für Sozialpolitik uitvoerig stilstaat bij strikt economische factoren, benadrukt Weber daarin al het belang van de 'subjectieve dimensie'. In lijn hiermee verklaart hij de onwilligheid van veel Duitse arbeiders om nog te werken binnen een sterk patriarchale of autoritaire werkcontext mede vanuit hun streven naar onafhankelijkheid of vrijheid. De tweede conclusie draagt een politiek stempel. Weber spreekt zich om nationalistische redenen uit tegen de verdere immigratie van Poolse werkkrachten, maar bepleit tegelijk een afbouw van het protectionistische tolbeleid, omdat het de modernisering van de landbouw afremt en de prijzen van basisproducten in de steden hoog houdt, wat niet in het belang is van de zich snel ontwikkelende Duitse industrie. Met deze combinatie van nationalisme en liberalisme stapt de jonge Weber niet alleen in de voetsporen van zijn vader. In wisselende verhoudingen zal deze dubbele ideologische opstelling ook zijn politieke geschriften en indirect zelfs delen van zijn politieke sociologie blijvend kleuren.

3. 'Wetenschap als beroep' en persoonlijke crisis

Na het behalen van zijn doctorsbul krijgt Weber een onbezoldigde aanstelling als *Privatdozent* aan de Berlijnse rechtenfaculteit en werkt hij aan het gerechtshof in Berlijn. In 1893 huwt hij met Marianne Schnitger (1870-1954), met wie hij levenslang een voornamelijk vriendschappelijke verhouding zal onderhouden. Zes jaar na zijn dood, in 1926, zal zij een biografie over hem publiceren die lange tijd in sterke mate het beeld van 'de man Max Weber' heeft bepaald (Weber 1984). Het huwelijk tussen Max en Marianne Weber blijft kinderloos en is haast met zekerheid niet geconsumeerd. Weber zal later buitenechtelijke relaties aanknopen met andere vrouwen, onder wie zijn ex-studente Else von Richthofen (die ook een levenslange relatie heeft met zijn broer Alfred). Deze private aangelegenheden alsmede de persoonlijke crisis die Weber tegen het einde van de jaren 1890 doormaakte, waarover zo dadelijk meer, worden door Webers biograaf Joachim Radkau (2005) tot sleutelgegevens gepromoveerd in zijn omstreden, eenzijdig psychologisch georiënteerde interpretatie van Webers intellectuele ontwikkeling.

Omdat de Berlijnse universiteit er lang over doet om te beslissen over een mogelijk ordinariaat, aanvaardt Weber in 1894 de positie van hoogleraar in de staathuishoudkunde aan de universiteit van Freiburg. In zijn inaugurale rede van 1895, 'Der Nationalstaat und die Volkswirtschaftspolitik', hekelt Weber opnieuw de positie van de Junkers vanuit een nationaal-liberaal perspectief. In 1896 wordt hij hoogleraar aan de universiteit van Heidelberg, weerom in de economie, als opvolger van Karl Knies, een van de grondleggers van de Duitse historische school in de economische wetenschap. In Heidelberg legt hij talrijke nieuwe intellectuele contacten en raakt hij tevens nauw bevriend met de protestantse theoloog en godsdiensthistoricus Ernst Troeltsch, die later ook lange tijd bij Max en Marianne Weber zal inwonen. Dat Weber zijn academische carrière begint als econoom heeft deels te maken met de ruime weerklank van zijn onderzoeken over 'de agrarische kwestie'. Met zijn proefschrift en zijn Habilitation heeft Weber bovendien al zijn talenten als economisch historicus bewezen, wat hem de status van veelbelovend onderzoeker verleent in de toen in Duitsland dominante historisch-economische school. Midden jaren 1890 legt Weber zich echter hoofdzakelijk toe op de werking van de beurs en haar mogelijke regulering, waarbij zijn juridische training hem goed van pas komt. Hij publiceert over dit thema meerdere wetenschappelijke artikelen en is tevens lid van een officiële commissie die zich buigt over het beurswezen en de regulering van de termijnhandel.

Half juni 1897 komt het tot een openlijke breuk tussen Weber en zijn vader. Tegen de zin van zowel zijn zoon als zijn vrouw had Max Weber sr. zijn echtgenote naar Heidelberg vergezeld, waarbij hij haar ook nog eens voorschreef wanneer ze wel of niet aan zijn zijde was gewenst. Het komt tot een felle woordenwisseling wanneer Weber jr. het opneemt voor de rechten van zijn moeder. De 'moederszoon' – 'Pruis, denker, moederszoon', zo luidt de ondertitel van Dirk Kaeslers (2014) omvangrijke biografie – wijst daarop zijn vader feitelijk de deur. Korte tijd later overlijdt Weber sr. plotseling in Riga, wat Weber jr. met een groot schuldgevoel opzadelt, resulterend in een depressie die meer dan vier jaar zal aanhouden. Ook nadien blijft Weber psychisch labiel en heeft hij geregeld last van slapeloosheid, hoofdpijn, evenwichtsstoornissen en nervositeit (hij bestrijdt de kwalen met de inname van soms hoge doses opiumgerelateerde medicatie). Webers aanhoudende

persoonlijke crisis tussen 1897 en 1902 zet hem aan tot het maken van verschillende buitenlandse reizen. Omdat hij niet meer in staat is college te geven, biedt hij tevens zijn ontslag als hoogleraar aan, maar de universiteit van Heidelberg weigert dat. Ze stelt Weber wel vrij van onderwijstaken en benoemt hem tot *Honorarprofessor*. Weber wordt kortom een privaatgeleerde, wat hij dankzij een erfenis van Marianne vanaf 1907 ook zonder financiële kopzorgen kan zijn. Bevrijd van academische verplichtingen krijgt Webers zowel volatiele als snel geprikkelde geest de ruimte om zich voorbij de grenzen te bewegen van een specifieke leeropdracht als die in de economie. Het verklaart mede de verschuivingen in Webers intellectuele interesses, waarbij hij zich in eerste instantie toelegt op methodologische kwesties en de genese van het moderne kapitalisme.

Vanaf 1903 is Weber enigszins hersteld en begint hij opnieuw regelmatig te publiceren. Op de eerste aflevering van zijn studie over 'de logische problemen van de historische staathuishoudkunde' – een kritiek op de opvattingen van Wilhelm Roscher en Karl Knies – volgt in 1904 een lang essay over 'de "objectiviteit" van sociaalwetenschappelijke en sociaal-politieke kennis'. Daarin pleit Weber voor een niet-normatieve of waarderingsvrije opstelling in de sociale wetenschappen en het gebruik van bewust geconstrueerde, selectieve ideaaltypen als heuristisch hulpmiddel in het onderzoek van sociale of culturele fenomenen. Het opstel moet deels de redactionele lijn verduidelijken van het nieuw opgerichte *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, dat ontstaat uit de overname door Weber en Werner Sombart van een al bestaand tijdschrift met de financiële hulp van het derde redactielid, Edgar Jaffé, de echtgenoot van Else von Richthofen. In hetzelfde tijdschrift publiceert Weber in 1904 het eerste deel van zijn studie over de relatie tussen protestantisme en kapitalisme (het tweede deel verschijnt in 1905).

4. Wending in de richting van de sociologie en latere studies

De herstelde Weber heeft in Heidelberg, dat bekendstaat om zijn open intellectuele sfeer, talrijke contacten met collega-geleerden uit uiteenlopende disciplines. De Webers houden op zondagnamiddag ook salon. Tot de vaste bezoekers en gesprekspartners van

Weber behoren, naast Troeltsch, onder meer de filosofen Emil Lask en Wilhelm Windelband, de literatuurhistoricus Friedrich Gundolf, de rechtsgeleerde Georg Jellinek en de psycholoog Karl Jaspers. Tussen 1912 en 1918 behoort ook Georg Lukács, die later bekend werd als medegrondlegger van het ‘westerse marxisme’, tot de intimi van Weber. Geleidelijk aan laat Weber ook zijn initiële reserves tegenover de sociologie als nieuwe wetenschappelijke discipline varen. Die waren hem in belangrijke mate ingegeven door zijn afkeer van het dogmatisch positivisme van Auguste Comte, de eerste publieke pleitbezorger van een zelfstandige wetenschap van sociale fenomenen en ontwikkelingen. Deels uit ongenoegen over de allesbehalve waarderingsvrije disputen en de dominante conservatieve strekking in de Verein für Sozialpolitik helpt hij in 1909, samen met onder meer Ferdinand Tönnies en de met hem goed bevriende Georg Simmel, de Deutsche Gesellschaft für Soziologie uit de startblokken. Weber hoopt dat de nieuwe vereniging zal uitgroeien tot een forum voor een tegelijk pluriforme en waarderingsvrije wetenschapsbeoefening en tevens het kader zal bieden voor collectieve onderzoeksprojecten. Hij moet al snel vaststellen dat normatieve discussies en pleidooien voor monistische benaderingen tijdens de bijeenkomsten van het nieuwe genootschap de toon zetten. Einde 1912 besluit hij dat het genoeg is geweest en stapt hij op.

Eveneens in 1909 aanvaardt Weber het redacteurschap van een sociaaleconomisch handboek, *Grundriss der Sozialökonomie*. Hij neemt zich voor om het derde deel, *Wirtschaft und Gesellschaft*, zelf te schrijven en werkt daarom tussen 1910 en 1913 aan eerste versies van overzichtsartikelen over uiteenlopende ‘maatschappelijke ordeningen en machten’, zoals het gezin en de familie, het recht, religie, etnische groepen, marktverhoudingen en politieke groeperingen en vormen van heerschappij. Steunend op zijn eruditie, maar ook zonder veel bronvermeldingen, ontwikkelt Weber daarbij in feite telkens een specifieke deelsociologie. In 1911 start Weber tevens een reeks studies op over de verschillende wereldgodsdiensten, die vanaf 1916 in afleveringen verschijnen in het *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*. Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog medio 1914 zet echter een rem op Webers intellectuele werk. Hij betoont zich aanvankelijk erg patriottisch en meldt zich aan als vrijwilliger voor de actieve dienst, maar de dan al vijftig jaar oude Weber mag om gezondheidsredenen niet naar

het front. Het leger schakelt hem wel in als reserveofficier bij de organisatie van de militaire hospitalen in Heidelberg, een taak die hij tot einde 1915 nauwgezet vervult. Gaandeweg komt de nationalistische Weber echter beduidend kritischer te staan tegenover de expansionistische oorlogspolitiek van keizer Wilhelm en zijn militaristische entourage. Zo kan hij zich niet vinden in de annexatie van België en het opvoeren van de Duitse duikbotenoorlog. Tegen het einde van de oorlog publiceert Weber diverse stukken in de *Frankfurter Zeitung*, waarin hij een oproep doet om een nieuwe binnenlandse politieke orde voor te bereiden, gestoeld op een sterke volksvertegenwoordiging en geleid door een democratisch gekozen president met, zoals in Amerika, stevige bevoegdheden. In 1918, terwijl de oorlog nog volop woedt, geeft hij tijdens het zomersemester op uitnodiging van de universiteit van Wenen voor het eerst sinds lang weer colleges. Hoewel ze een publiek succes zijn, besluit Weber een definitieve aanstelling als hoogleraar niet te aanvaarden omdat het doceren hem psychisch te zeer belast.

Eind 1918 is Weber een van de medestichters van de liberale Duitse Democratische Partij. Hij stelt zich kandidaat voor de Rijksdag, maar hij wordt niet verkozen en maakt vervolgens veel politieke vijanden door zijn principiële verzet tegen de ratificatie van het Verdrag van Versailles. Beter vergaat het zijn vrouw Marianne, die namens de nieuwe partij met succes kandideert voor de landdag van Baden en in 1919 tevens voorzitter wordt van de Bond van Duitse Vrouwenverenigingen, wat in de lijn ligt van haar levenslange engagement in de vrouwenbeweging. Hoewel Weber wordt betrokken bij de redactie van de nieuwe Weimar-grondwet en het bestuur van de Duitse Democratische Partij, raakt hij al snel gedesillustioneerd over de kansen van echte politieke vernieuwing in het naoorlogse Duitsland. Mede daarom aanvaardt hij medio 1919 een leerstoel in de economie aan de universiteit van München.

Weber slaagt er nog wel in om zijn godsdienstsociologische opstellen persklaar te maken, maar komt er niet meer aan toe andere manuscripten opnieuw ter hand te nemen. De combinatie van een zware longontsteking met een sterk verzwakt gestel wordt hem fataal: op 14 juni 1920 overlijdt hij in het bijzijn van zijn vrouw Marianne en zijn geliefde Else Jaffé-von Richthofen. Marianne Weber behartigt zijn nalatenschap op voorspoedige wijze. Ze zorgt ervoor dat in 1921 het eerste, nog door Weber geredigeerde,